

dr hab. Agnieszka Chmiel, prof. UAM
Wydział Anglistyki
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Moniki Szczygielskiej
pt. *Dostępność wydarzeń dla osób z niepełnosprawnością w Polsce*
napisanej pod kierunkiem prof. ucz. dr hab. Agnieszki Szarkowskiej
i dr Anny Jankowskiej na Wydziale Lingwistyki Stosowanej
Uniwersytetu Warszawskiego**

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska mgr Moniki Szczygielskiej stanowi pracę o tematyce nowatorskiej napisaną z perspektywy interdyscyplinarnej. W pełni uzasadniona wydaje się teza Autorki, że jest to pierwsza kompleksowa praca analizująca dostępność wydarzeń na żywo w Polsce w kontekście przekładoznawczym i prawnym. Rozprawa podejmuje ważny społecznie temat, siłą rozprawy jest jej aspekt społeczny i widoczna pasja Autorki, która jest praktykiem, ekspertką, działaczką społeczną w tym zakresie i człowiekiem czynu. Rozprawa podejmuje temat dostępności również w wymiarze zdalnym w kontekście wydarzeń transmitowanych online, co jest bardzo istotne w obliczu niedawnej światowej pandemii. Ów wymiar społeczny rozprawy jest jej największą zaletą, natomiast najslabszym aspektem pracy jest aspekt metodologiczny.

Rozprawa składa się z trzech rozdziałów (teoretycznego, prawnego i badawczego), a Autorka stawia sobie do realizacji trzy cele. Pierwszy cel to zbadanie stanu dostępności

wydarzeń na żywo w Polsce i ich transmisji online. Drugi cel to zbadanie stanu prawnego dostępności wydarzeń i sprawdzenie, czy przepisy są przestrzegane. Trzeci cel to zbadanie stanu normalizacji dostępności wydarzeń. O ile w części prawnej Autorka wyczerpująco przeanalizowała istniejący stan prawny i rzeczywiście możemy mówić o zbadaniu całości stanu prawnego dostępności wydarzeń, o tyle w przypadku pierwszego celu trudno mówić o wyczerpującym zbadaniu stanu dostępności wydarzeń w Polsce w kontekście analiz przypadku – które jednak pokazują pewien wycinek rzeczywistości i nie prowadzą do generalizacji. Wydaje się, że nieznaczne przeformułowanie celu rozprawy przyczyniłoby się do większej klarowności. O braku klarowności można też mówić w przypadku trzeciego celu rozprawy, który jest niezbyt jasno sformułowany i wymaga dokładniejszego wyjaśnienia. W dalszej części recenzji omówię poszczególne rozdziały rozprawy.

Rozdział pierwszy zawiera ciekawy wywód dotyczący pojęcia dostępności, jego rozumienia w języku potocznym i w kontekście naukowym. Autorka podkreśla, że na potrzeby rozprawy definiuje to pojęcie zgodnie z Konwencją ONZ. Ponieważ w definicji jest też odniesienie do możliwości korzystania z rozwiązań dla osób z niepełnosprawnością przez wszystkich, warto byłoby się odnieść tutaj też do koncepcji projektowania uniwersalnego.

Niejakie zdziwienie budzi tytuł podrozdziału 2.2 o dostępności wydarzeń na żywo jako działu przekładu audiowizualnego, ponieważ pierwsza dość obszerna część podrozdziału przedstawia bardzo przekonujące argumenty na potwierdzenie tezy przeciwnej, natomiast analiza dostępności w kontekście przekładoznawstwa ujęta została w drugiej części. Sugerowałabym zatem odwrócenie kolejności – przedstawienie dostępności w ujęciu przekładoznawczym, a później przekonanie czytelnika, że o wiele lepiej pozycjonować dostępność w szerszym kontekście. Bardzo przekonujące i chwytliwe jest graficzne i metaforyczne przedstawienie relacji między dostępnością i przekładoznawstwem w formie pawiego oka i kwiatu na stronie 21.

Omówienie dostępności w kontekście przekładoznawczym wskazuje na duże odczytanie autorki, choć wiele prac autorka wymienia niejako hurtowo, nie wykazując dokładniej ich wkładu w dziedzinę i związku z omawianym tematem. Dla przykładu, na stronie 22 autorka wymienia wiele monografii i wydań czasopism naukowych tylko po to, aby pokazać, że przekład audiowizualny jest dziedziną o bogatej literaturze przedmiotu. Znacznie bardziej istotny dla wywodu jest widniejący na kolejnych stronach przegląd prac dotyczących konkretnych zagadnień, na przykład badań przekładu na potrzeby kina i telewizji czy tematyki dotychczasowych badań nad audiodeskrypcją i napisami dla niesłyszących.

Zgadzam się z autorką, że obecny rynek audiowizualny rozwija się bardzo dynamicznie, co przynosi wiele zmian. Do czynników wspomnianych przez Autorkę, czyli

rozwoju serwisu YouTube i pandemii, dodałabym też gwałtownie rosnącą popularność platformy TikTok, zmieniającą zupełnie sposób konsumpcji treści online zwłaszcza przez młodszych użytkowników sieci.

Bardzo ciekawe jest syntetyczne ujęcie form przekładu audiowizualnego w kontekście wymiarów werbalny/nieverbalny i wizualny/dźwiękowy. Nie zgadzam się z kilkoma przykładami kategoryzacji w tabeli 1.1. W moim rozumieniu, opis dźwięków w napisach dla niesłyszących nie będzie zmianą kanału dźwiękowo-nieverbalnego na wizualno-nieverbalny, lecz na wizualno-werbalny – dźwięki opisywane są przecież głównie słownie (np. *dynamiczna muzyka*), a ikony nutek występują raczej w funkcji identyfikującej słowo śpiewane. Podobnie audiodeskrypcja nie jest zmianą kanału wizualno-nieverbalnego na dźwiękowo-nieverbalny, lecz na dźwiękowo-werbalny. W tym kontekście również tabela 1.2 pozostaje nieco nieczytelna, ponieważ zgodnie z opisem ma przedstawiać zmianę, natomiast trudno takie informacje wyczytać z tabeli w obecnym formacie. W tej dyskusji brakuje mi też konkretnego porównania rozumienia intersemiotyczności i diasemiotyczności odpowiednio wg Jakobsona (1959) i Gotlieba (1998). Autorka wpisuje obie kategorie w zestawienie w tabeli 1.3, lecz nie wyjaśnia ewentualnych paraleli lub różnic.

W dyskusji różnic między dostępnością wydarzeń a dostępnością mediów Autorka przywołuje amerykański dokument z 1985 roku i referuje jego zawartość. Szkoda, że nie pokusiła się o ocenę tej dość pionierskiej pracy i głębszą dyskusję na temat zmiany rozumienia dostępności mediów, o której Autorka wspomina.

W drugiej części rozdziału Autorka omawia dokładnie trzy typy usług dostępnościowych, przy czym opis napisów na żywo jest zdecydowanie najpełniejszy (nic dziwnego, autorka działa na tym polu w praktyce od wielu lat), a opis audiodeskrypcji najuboższy (brakowało mi na przykład dokładnego wyjaśnienia koncepcji łączenia AD z dotykiem w teatrze i idei *touch tour*). W podrozdziale dotyczącym napisów na żywo Autorka wspomina zdawkowo o innych niż *respeaking* metodach ich tworzenia, wspomina też o dokładności i redukcji jako o istotnych parametrach napisów. Wszystkie te pojęcia wymagają według mnie dokładniejszego opisu i wyjaśnienia. Z kolei w części o języku migowym autorka zestawia dwa różne podejścia, wg których tłumaczenie na język migowy jest lub nie jest zaliczane do tłumaczenia audiowizualnego. Argumentacja autorki na rzecz kwalifikacji tego rodzaju tłumaczenia jako tłumaczenia audiowizualnego nie jest dla mnie przekonująca. Na stronie 44 Autorka podaje argument konieczności redukcji i synchronizacji z obrazem czy wymagań pracy przed kamerą. Te same ograniczenia istnieją dla tłumaczenia konferencyjnego. Ponadto niektórzy badacze uznają tłumaczenie na język migowy za tłumaczenie ustne (patrz np. Turner i in. 2022), nawołują do zwiększenia współpracy między badaniami nad tłumaczeniem ustnym a tłumaczeniem na język migowy (Napier 2022), a po

angielsku powszechnie używa się terminu *interpreting*, a nie *translation*. Jako że Autorka sama uznaje dostępność za pojęcie szersze niż tłumaczenie audiowizualne i częściowo nakładające się na przekład, konieczność przekonywania czytelnika co do kategoryzacji tłumaczenia migowego w obrębie tłumaczenia audiowizualnego jest wobec tego zbędna i nie przyczynia się do zwiększenia wartości rozprawy. Niezależnie od wyżej wymienionych nieścisłości rozdział pierwszy potwierdza rozeznanie i odczytanie Autorki w temacie pracy.

Rozdział drugi zawiera przegląd prawa i przedstawienie wymagań lub ich braku w zakresie dostępności wydarzeń. We wstępie do rozdziału autorka wspomina o przyjętej metodzie badawczej dość zdawkowo. Wydaje się, że szczególnie w rozprawie doktorskiej i aby udowodnić dojrzałość badawczą, Autorka powinna nieco więcej miejsca poświęcić metodologii i uzasadnić, dlaczego – Jej zdaniem – wybrana metoda jest odpowiednia.

Autorka rozpoczyna przegląd od Konwencji ONZ, przechodzi do prawodawstwa unijnego i prawa krajowego. Wszystkie akty prawne opisane są klarownie, na uwagę zwraca omówienie znaczenia każdego aktu prawnego dla dostępności wydarzeń, zaznaczenie praktycznego wymiaru przepisu i komentarze dotyczące wdrażania prawa UE i przepisów krajowych na gruncie polskim. Autorka pokazuje szeroką wiedzę i zorientowanie w aktualnej sytuacji ustawodawczej w Polsce. Szczegółowo pokazuje ewolucję wymogów dostępnościowych dla audycji różnego typu.

W dalszej części rozdziału Autorka opisuje normy międzynarodowe, m.in. WCAG i standard ISO dotyczący audiodeskrypcji. W omówieniu tego ostatniego pojawia się nieco niezrozumiałe stwierdzenie o subiektywnym podejściu do audiodeskrypcji. Poszczególne dokumenty omówione są schematycznie, natomiast brakuje ponownie syntezy i oceny własnej Autorki. Mimo to właściwym wydaje się stwierdzenie, że rozdział ten w pełni realizuje przyjęty cel badawczy, czyli zbadanie stanu prawnego dostępności wydarzeń.

Rozdział trzeci to kluczowa część pracy, której celem jest wypełnienie luki badawczej, czyli analiza dostępności wydarzeń na żywo w Polsce. W tym rozdziale przyjętej metodzie badawczej poświęcono nieco więcej miejsca. Autorka wymienia kryteria włączające, według których dokonała wyboru materiału badawczego. Nieco enigmatyczny jest opis pierwszego kryterium, gdzie cezurą jest ogłoszenie rządowego programu Dostępność Plus. Niestety Autorka nie wyjaśnia w tym miejscu, czym ów program jest, nie uzasadnia też, dlaczego akurat jego ogłoszenie stanowi kryterium włączające. Samo omówienie studium przypadku jako metody badawczej jest poprawne, natomiast brakuje odniesień do literatury przekładoznawczej i wcześniejszych pomyślnych zastosowań tej metody w przekładoznawstwie (np. Enríquez Raído 2017). Takie odniesienia pomogłyby uzasadnić

wybór danej metody jako właściwej i optymalnej, zwłaszcza gdyby Autorka szerzej omówiła zalety i ograniczenia tej metody w swoim kontekście badawczym. Autorka wymienia rodzaje studiów przypadku, nie precyzuje natomiast, który rodzaj ma zastosowanie w – nomen omen – jej przypadku. Bardziej wyczerpujące jest natomiast omówienie konkretnych technik i narzędzi, czyli różnych typów obserwacji i list kontrolnych.

Pierwszy najobszerniej przeanalizowany przypadek to wybory prezydenckie. Autorka przeanalizowała znaczącą liczbę multimediów (270). W opisie materiałów i metod nie zawarła jednak bardziej szczegółowych informacji – nie wiemy na przykład, jak dokładnie przebiegała analiza, czy pliki wideo były oglądane w całości czy fragmentarycznie, jak ustalany był rozmiar wizerunku tłumacza, itp. Pewnym skrótem myślowym jest chyba zdanie ze strony 96 („...tłumaczył ten sam tłumacz, którego widzowie znali już z komunikatów wideo, dzięki czemu zachowana została spójność terminologiczna”).

Na uwagę wskazuje dokładne przedstawienie kontekstu, zwłaszcza w przypadku oczekiwania środowiska Głuchych co do udostępniania debat wyborczych. Zastosowane listy kontrolne służą jako dobra ilustracja i podsumowanie każdej z indywidualnych analiz. Analiza kampanii wyborczej jest bardzo dokładna i zawiera też elementy ilościowe, które dobrze obrazują, w jakim stopniu wydarzenia z kampanii były dostępne. Autorka wykazuje się bardzo dobrą orientacją w zakresie praktycznych aspektów udostępniania wydarzeń i często korzysta z informacji otrzymanych bezpośrednio od tłumaczy. Wszystkie źródła informacji są bardzo dobrze udokumentowane.

Autorka nie ustrzegła się jednak pewnych nieścisłości. Analiza kampanii Rafała Trzaskowskiego kończy się listą kontrolną dotyczącą transmisji, która poprzedzona jest analizą spotów wyborczych i omówieniem kwestii nieistniejącej audiodeskrypcji. Jeśli spoty wyborcze również należały do materiału badawczego, warto byłoby przedstawić również ilościowe podsumowanie – jak w przypadku transmisji. W omówieniu kampanii Szymona Hołowni pojawia się odwołanie do tłumaczenia cieniowego – niestety w rozprawie nie wyjaśniono tego pojęcia. Mimo iż analiza dotyczy trzech usług dostępnościowych, przeanalizowano właściwie tylko dwa (język migowy i napisy dla niesłyszących), ponieważ audiodeskrypcja nie była dostępna lub konieczna w przypadku ani jednego materiału analitycznego. Moje wątpliwości budzi też fragmentaryczna i w niesystematyczny sposób przeprowadzona analiza jakości napisów i ich parametrów czasowych. W analizie brakuje odwołań do literatury i porównania z innymi rynkami.

Rozwiązania dotyczące usług dostępnościowych zaproponowane przez Autorkę mają charakter konkretnych wskazówek. Wymiernym efektem jest lista kontrolna dla członków sztabów wyborczych. Ponieważ materiał ten ma wymiar edukacyjny, warto byłoby go poprzedzić wyjaśnieniem podstawowych pojęć i zasad (np. istotnej i często mylonej kwestii

relacji napisów i języka migowego, często uznawanych za rozwiązania alternatywne przeznaczone dla tej samej grupy docelowej) oraz rozpropagować wśród adresatów – do czego Autorkę szczerze zachęcam.

Drugi przypadek (konferencje prasowe) to bardzo dobra analiza skomplikowanego stanu prawnego dotyczącego transmisji konferencji prasowych w czasie pandemii i wnikliwa analiza różnych modeli realizacji dostępności – ze wskazaniem mniej i bardziej ekonomicznych oraz ze zwróceniem uwagi na błędy w przypadku różnych sposobów realizacji transmisji i ponownego wykorzystania materiału w programach informacyjnych. Autorka wykazuje dużą wrażliwość na potrzeby grup docelowych usług dostępnościowych i dużą świadomość problematyki.

Kolejne opisy analizowanych przypadków przedstawiają między innymi bardzo skomplikowany i kompleksowy system usług dostępnościowych międzyjęzykowych – Autorka wykazała doskonałe zorientowanie w temacie, również w zakresie transmisji online, możliwości technicznych interfejsu z serwisem YouTube, synchronizacji napisów na żywo i *semi live*. Autorka ponownie udowadnia dobre zorientowanie w kontekście prawnym i omawia bardzo szczegółowe podstawy prawne np. dotyczące języka wulgarnego w napisach na żywo.

Przypadki, które analizowano metodą obserwacji włączającej zawierają bardzo dokładne informacje (nawet łącznie z opcjami cateringowymi dla wegetarian) i wiele szczegółów technicznych dotyczących przyjętych i możliwych rozwiązań. Niewątpliwą zaletą tych analiz jest bardzo szczegółowa ocena dostępności i zasadności niektórych rozwiązań, ukazanie błędów i sposobów ich naprawienia. W nielicznych przypadkach Autorka identyfikuje dalsze obszary badawcze (np. efektywny sposób jednoczesnego korzystania z audiodeskrypcji i tłumaczenia symultanicznego między językami fonicznymi). Razi natomiast brak refleksji na temat ograniczeń i zalet obserwacji włączającej jako zastosowanej metody badawczej. Myślę, że ważnym praktycznym owocem pracy Autorki, obok list kontrolnych, są też schematy przedstawiające różne konfiguracje usług dostępnościowych podczas konferencji analizowanej jako czwarte studium przypadku.

Przedstawione wnioski są bardzo oszczędne, w rozprawie nie ma prawdziwej dyskusji wyników, odniesienia do realizacji założonych w pracy celów, rozważań badawczych w kontekście literatury przedmiotu. Autorka założyła sobie między innymi zbadanie stanu dostępności wydarzeń na żywo w Polsce oraz ich transmisji online. W podsumowaniu pisze – zgodnie ze stanem faktycznym i uznając ograniczenia przyjętej metody badawczej – że wnioski dotyczą przeanalizowanych przypadków i nie można ich generalizować. Pozostawia to pewien niedosyt u czytelnika – jak zatem można przyjętą metodą zrealizować bardziej ogólny cel? Odpowiednie pochylenie się nad metodologią badań w rozprawie, zamieszczenie uzasadnienia wyboru metody i odparcie argumentów wskazujących na ograniczenia analizy

przypadków z pewnością rozwiałoby wątpliwości. Potraktowanie metodologii badawczej nieco po macoszemu jest według mnie największą słabością rozprawy.

Rozprawa została zredagowana w sposób poprawny, choć zauważyć można pewne potknięcia redakcyjne. Do zalet można zaliczyć język – pracę napisano po polsku z użyciem właściwej polskiej terminologii, języka inkluzywnego, politycznie poprawnego.

Przedłożona do recenzji rozprawa poszerza nasz stan wiedzy na temat usług dostępnościowych wydarzeń na żywo w Polsce i wypełnia zidentyfikowaną wcześniej lukę badawczą, podejmuje temat ważny społecznie i oferuje wymierne narzędzia wspomagające realizację dostępności w wymiarze praktycznym. Uznaję, że spełnia ona wymagania ustawowe i wnoszę o jej dopuszczenie do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Poznań, 30.09.2022

dr hab. Agnieszka Chmiel, prof. UAM